

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	9
-----------------------	----------

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ ТА СТРУКТУРА СИСТЕМИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

1.1. Поняття права Європейського Союзу.....	12
1.2. Принципи права Європейського Союзу	15
1.3. Право Європейського Союзу як галузь права, юридична наука та навчальна дисципліна.....	27

РОЗДІЛ 2

ДЖЕРЕЛА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

2.1. Первинні джерела права Європейського Союзу	34
2.2. Вторинні джерела права Європейського Союзу	39
2.3. «Неписане право» Європейського Союзу	47
2.4. Роль судової практики як джерела права Європейського Союзу	51
2.5. Договори Європейського Союзу з міжнародними організаціями і третіми державами як «зовнішні» джерела права Євросоюзу	58

РОЗДІЛ 3

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СИСТЕМАХ МІЖНАРОДНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА І ЙОГО ВЗАЄМОДІЯ З НАЦІОНАЛЬНИМ ПРАВОМ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

- 3.1. Право Європейського Союзу у системі міжнародного права 63
- 3.2. Право Європейського союзу у системі європейського права..... 70
- 3.3. Взаємодія права Європейського союзу з національним правом держав-членів 76

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

- 4.1. Правова природа Європейського Союзу 87
- 4.2. Правовий статус громадян Європейського Союзу та держав-членів Євросоюзу..... 91
- 4.3. Правове регулювання членства держав у Європейському Союзі..... 97
- 4.4. Правове регулювання зовнішніх зносин Європейського Союзу 104

РОЗДІЛ 5

ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

- 5.1. Європейська рада 112
- 5.2. Європейський парламент..... 114
- 5.3. Рада Європейського Союзу 125

5.4. Європейська комісія	134
5.5. Рахункова палата.....	143
5.6. Судові установи Європейського Союзу	146
5.7. Допоміжні органи Європейського Союзу	158

РОЗДІЛ 6

ПРАВОВІ АКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ І ЙОГО ІНСТИТУТІВ, ДІЯ НОРМ ПРАВА ЄВРОСОЮЗУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЇХ ПОРУШЕННЯ

6.1. Правові акти Європейського Союзу та процедури їх прийняття його інститутами	164
6.2. Дія норм права Європейського Союзу	171
6.3. Відповідальність за порушення норм права Європейського Союзу	176

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 1

СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

1.1. Міжнародна система захисту прав людини як універсальна основа відповідної системи Європейського Союзу	185
1.2. Співвідношення компетенції Ради Європи та Європейського Союзу в сфері захисту прав людини ..	189
1.3. Історія і сьогодення прав людини у системі права Європейського Союзу	195

1.4. Система захисту прав національних меншин Європейського Союзу	201
--	-----

РОЗДІЛ 2

ПРАВО ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

2.1. Поняття внутрішнього ринку Європейського Союзу та етапи його формування	212
2.2. Свобода пересування товарів.....	219
2.3. Свобода пересування працівників.....	223
2.4. Свобода руху капіталу	234
2.5. Свобода надання послуг	240

РОЗДІЛ 3

КОНКУРЕНТНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

3.1. Поняття та категорії конкурентного права Європейського Союзу	248
3.2. Угоди, що порушують норми конкурентного права Європейського Союзу (антиконкурентні угоди).....	257
3.3. Зловживання домінуючим становищем на ринку Європейського Союзу	268
3.4. Контроль за концентрацією суб'єктів підприємницької діяльності.....	271
3.5. Законодавство Європейського Союзу у сфері надання державної допомоги	277

РОЗДІЛ 4

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

- 4.1. Поняття, зміст, історія виникнення та сучасна система права інтелектуальної власності Європейського Союзу 288
- 4.2. Правовий режим інтелектуальної власності у Європейському Співтоваристві 301
- 4.3. Патентне право Європейського Союзу..... 313
- 4.4. Правовий режим Європейського Союзу щодо індивідуалізації виробників товарів і послуг 331

РОЗДІЛ 5

БАНКІВСЬКЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

- 5.1. Організаційно-правові засади банківської діяльності у Європейському Союзі..... 349
- 5.2. Правові аспекти створення (заснування) пруденційного нагляду за діяльністю та припиненням діяльності кредитних установ у Європейському Союзі 360
- 5.3. Спеціальні питання банківського права Європейського Союзу 370

РОЗДІЛ 6

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

- 6.1. Поняття кримінального права Європейського Союзу та його місце у системі міжнародного і європейського кримінального права 380
- 6.2. Співробітництво у сфері охорони порядку та правосуддя у кримінальних справах 386

6.3. Політика Європейського Союзу щодо окремих злочинів	394
6.4. Співпраця між судовими та правоохоронними органами Європейського Союзу	408

РОЗДІЛ 7

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

7.1. Принципи і програма Європейського Союзу у сфері захисту навколишнього природного середовища	411
7.2. Правовий режим якості атмосферного повітря.....	417
7.3. Правовий режим управління відходами	424
7.4. Правовий режим якості водних ресурсів	436
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	444

ПЕРЕДМОВА

Формування права Європейських Співтовариств, а у подальшому і права Європейського Союзу, невід’ємно пов’язане із розвитком інтеграційних процесів на європейському континенті. У 1951 р. шість західноєвропейських держав (Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург та Німеччина), підписавши Паризький договір, створили Європейське об’єднання вугілля та сталі (ЄОВС), а у 1957 р. ті ж самі країни підписали Римські угоди, на базі яких виникли Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) (з 1992 р. воно зветься Європейське Співтовариство) та Європейське співтовариство з атомної енергії (Євроатом). Одночасно з їх заснуванням почала формуватися і особлива система правових норм, які повинні були юридично закріпити створення Співтовариств, визначити їх цілі, принципи, коло повноважень, порядок функціонування та структуру інститутів. Система правових норм, що склалася відразу отримала назву «комунітарного права» (Droit або Community law). Пізніше замість цього терміна, хоча він зовсім і не був виведений із обігу, було введено поняття «право Європейських Співтовариств».

У подальшому, з розвитком та поглибленням європейської інтеграції, відбувалося розширення предметної та територіальної сфери застосування права Європейського Союзу. У результаті його трьома головними опорами стали, по-перше, Європейські Співтовариства, по-друге, загальна зовнішня політика та політика безпеки і, по-третє, співтовариство поліцій та судів у кримінально-правовій галузі. Поступово змінювався і склад Європейських Співтовариств та Європейського Союзу. В той же час розширення Євросоюзу на територію країн колишнього соціалістичного блоку вимагало від європейської спільноти подальшої інституційної трансформації, що почалася з прийняттям Маастрихтського договору 1992 року. Подальші зусилля інституційного реформування (в тому числі, спроба ратифікації Конституційного договору 2004 року) призвели до підписання у грудні 2007 року у Лісабоні оновленої редакції Договору про Європейський Союз, який набрав чинності з 1 грудня 2009 року. Він покликаний замінити собою неприйняту Конституцію Європейського Союзу та внести зміни у чинні угоди про Європейський Союз з метою реформування системи управління Євросоюзу.

Таким чином, із створенням Євросоюзу створювалося і право Європейського Союзу. Однак слід мати на увазі, що правовий режим другої та третьої опор Європейського Союзу не однакові. Відповідно не зовсім однорідними є й кваліфікаційні характеристики права Співтовариств і права Європейського Союзу. Тим не менш, обидва терміни цілком можуть використовуватись під час аналізу правового режиму інтеграційних утворень. Необхідно тільки пам'ятати, що, хоча право Співтовариств та право Євросоюзу багато в чому співпадають, це не тотожні поняття.

Між іншим, складовою частиною європейського права є також деякі міжнародно-правові акти, яким установчі акти Європейського Союзу надають статусу джерел права інтеграційного. Такою є, перш за все, Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод, яка згідно ст. 6 Договору про Європейський Союз і постанови Конвенції у частині, яка закріплює права і свободи, віднесена до загальних принципів права Євросоюзу. Право Європейських Співтовариств і право Європейського Союзу є безпосередньо діючими на території держав-членів. Європейське право у частині, що стосується застосування Конвенції про захист прав людини і основних свобод, застосовується на території всіх держав-учасниць Конвенції. Таких держав сьогодні – 44, у тому числі й Україна. У науковій літературі для позначення системи правових норм, пов'язаних з інтеграцією, використовуються і деякі інші терміни. Зокрема, пропонується вживати найменування – європейське інтеграційне право. У цьому випадку під даним терміном розуміються як настанови і подання, що видаються на рівні Співтовариства, так і національні правові настанови, що забезпечують їх реалізацію та детальну регламентацію відповідних правовідносин.

Отож, сьогодні Європейський Союз являє собою потужну і досить впливову організацію на європейському континенті. Система його правових норм у багатьох випадках стала зразковою для держав, які не входять до складу Євросоюзу, але прагнуть стати його членами. Між іншим, проблема узгодження національного законодавства із законодавством Європейського Союзу все ще залишається складним питанням правової політики багатьох держав. На превеликий жаль, не може вважатися винятком і Україна. Причин для цього безліч, але не останнє місце серед них, напевно, займає недостатня обізнаність населення України в цілому та фахівців, зокрема, із правовими нормами, які діють на території Євросоюзу. Без

сумніву, вирішувати цю проблему необхідно комплексно, а розпочати цей процес все ж таки варто з відповідної підготовки юристів, які внаслідок ретельного вивчення права Європейського Союзу у подальшій практичній діяльності не тільки зможуть враховувати всі сучасні вимоги європейської інтеграції, але й активно пропагувати її ідеї та формувати відповідне вітчизняне правове поле.

Автори пропонованого підручника дуже сподіваються, що він буде слугувати досягненню саме цієї мети, адже свідоме і послідовне застосування знань правових норм Європейського Союзу, набутих студентами за роки навчання, у подальшому сприятиме реалізації одного з пріоритетів зовнішньої політики України – курсу на інтеграцію до Європейського Союзу і стане необхідною умовою успішного подолання труднощів на шляху до цієї організації.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 1 ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ ТА СТРУКТУРА СИСТЕМИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

План

- 1.1. Поняття права Європейського Союзу.
  - 1.2. Принципи права Європейського Союзу.
  - 1.3. Право Європейського Союзу як галузь права, юридична наука та навчальна дисципліна.
-

1.1. Поняття права Європейського Союзу

Свого часу виникнення Європейських Співтовариств було зумовлено згодою держав-засновниць на добровільну передачу певних власних суверенних прав і повноважень до відомих інтеграційних утворень, що формувалися. Правопорядок, який склався у межах цих об'єднань, закріплювався в особливій системі правових норм. Головним системоутворюючим фактором, який об'єднував ці правові утворення, стало те, що всі вони тією чи іншою мірою були пов'язані з інтеграційними процесами. У той же час на формування цієї системи вплинули і правові концепції та принципи, властиві національному праву держав-членів, які незабаром отримали розповсюдження та визнання у міжнародно-правовій галузі. Мова йде, головним чином, про використання певних правових підходів, які поступово трансформувалися згідно цілей і завдань інтеграції. Як наслідок, сформувалася своєрідна і автономна правова система, яка не була властива ані національним правовим системам держав-членів, ані міжнародному праву. Самобутньому характеру інтеграційних утворень відповідала і оригінальна природа правової системи, яка діяла у межах цих об'єднань.

Питання про самостійність права Європейського Союзу як особливої правової системи ще й досі дискутується у науковій і

навчальній літературі. Інколи фахівці, які досліджують правові проблеми європейської інтеграції, наполягають на тому, що право Євросоюзу – це лише місцевий регіональний або навіть субрегіональний різновид міжнародного права, а особливо така точка зору сьогодні притаманна російській міжнародно-правовій науці. Один з головних доказів, який наводиться на підтримку цієї концепції, полягає в тому, що Співтовариства і Європейський Союз були утворені внаслідок укладання міжнародних договорів. Дійсно, конститутивні акти Співтовариств і Євросоюзу мають форму міжнародних договорів і саме ці приписи складають первинне право власно Європейського Союзу. Тим не менш, не можна не помітити, що за своїм сутнісним змістом ці установчі акти більше нагадують конституційне законодавство національних держав. Вони визначають цілі та завдання інтеграції, коло повноважень інтеграційних утворень та їх природу, порядок формування і діяльності інститутів, принципи взаємовідносин інтеграційних утворень з національними державами-членами і третіми державами, а також з міжнародними організаціями. Крім того, необхідно зауважити, що міжнародний договір зовсім необов'язково завжди є джерелом виникнення міжнародних організацій, але в той же час він може у певних випадках стати основою створення і конфедеративних утворень, і навіть федеративної держави. Тут доречно згадати, що заснований у 1922 р. Союз РСР був створений саме на основі міжнародного договору про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Самобутній і автономний характер права Європейського Союзу від самого початку знайшов власне підтвердження у документах Європейських Співтовариств і, перш за все, у практиці Суду Європейських Співтовариств. Так, в рішенні Суду у справі Фламінію Коста від 15 липня 1964 р. дана доволі чітка характеристика права Європейського Союзу як особливої правової системи: «На відміну від звичайних міжнародних договорів, договір ЄЕС створив свою власну правову систему, яка, із набранням договору ЄЕС чинності, стала невід'ємною складовою частиною правових систем держав-членів, і положення якого зобов'язані застосовувати їх суди». Ця позиція Суду була підтверджена і розвинута і у подальших судових рішеннях. Позиція і принципи, сформульовані Судом Європейських Співтовариств, знайшли своє підтвердження і в установчих актах. Зокрема, це записано у Протоколі про застосування принципів субсидіарності та пропорційності,

який було прийнято під час Амстердамської міждержавної конференції у 1997 році і є додатком до Договору, який створив Європейське Співтовариство. У ньому сказано, що «при застосуванні принципу субсидиарності і пропорційності ... не зачіпаються розвинуті Судом принципи стосовно співвідношення національного права і права Співтовариства». Більше того, вони класифікуються у якості складової частини «надбання Співтовариства», яке включає всю сукупність нормативно-правових положень, створених у межах Європейських Співтовариств і Європейського Союзу.

Автономність, самостійність і самотунність права Європейського Союзу зумовлюється також специфічним постулатом побудови його інституційної системи, що акумулюється формулою *acquis communautaire* (цей французький термін зазвичай не перекладається і використовується в різних виданнях на всіх мовах). Зазначений постулат є ключовим для розуміння права Європейського Союзу і розкриває одну з його цілей, а саме необхідність повністю зберегти правові досягнення Співтовариств, що є підставою визначення міри і форми співробітництва, передбачених Договором про Європейський Союз, які потребують перегляду «для забезпечення ефективності механізмів та інститутів Співтовариства». До найбільш важливих і суттєвих принципів побудови і функціонування інституційної системи можна віднести:

- єдність і цілісність системи інститутів Європейських співтовариств і Європейського Союзу;
- збалансованість у побудові та діяльності інститутів міжнародного співробітництва і наднаціонального характеру та
- пропорційність і субсидиарність.

Проблема єдності інститутів виникла ще у 1950-ті роки, коли на підставі установчих договорів створилися своєрідні інституційні системи в межах Європейського об'єднання вугілля і сталі, Європейського економічного співтовариства та Співтовариства з атомної енергії. Подальше об'єднання інститутів у межах Європейських співтовариств призвело до встановлення їх організаційної єдності, однак під час функціонування єдиних інститутів, їх компетенція все ж таки залишалася різною в залежності від того, функції якого об'єднання (Європейського об'єднання вугілля і сталі чи Європейського співтовариства) вони виконували. Проблема ще більше ускладнилася із заснуванням Європейського Союзу,